

Фільм «Моряки» і довкола

На часі створення вже не риторично-публіцистичної, а вповні конкретної ретроспективи українського кіно тоталітарної доби; серед іншого, створення чи, власне, відтворення конкретного у своїй фактичності семантичного репертуару того кіно, переліку-обліку основних його мотивів, його тематики-топіки. Відповідно до того чи того періоду історії і самого підрадянського кіно, і самого радянського суспільства.

Отож, фільм «Моряки». 1939 рік; Одеська кіностудія; режисер-постановник Володимир Браун; сценарист Йоган Зельцер; оператор Михайло Каплан; композитор Юрій Мілютін. Фільм-фентезі про якусь «умовну» війну радянського військового флоту з якимось ворожим фронтом, «умовним», але вочевидь «західним» — і цілковито переможну.

Отож, флагман головного загону «нашого» (Чорноморського чи Балтійського) флоту віддає наказ одній зі своїх субмарин: зняти екіпаж з ураженого ворогом радянського торпедного катера. Ворожий крейсер віднаходить ту субмарину, і вона, рятуючись, залягає на дно. А потому завдання все ж виконано. Героїчно.

Картину завершує екранно грандіозна битва радянського флоту проти об'єднаних морських сил країни-ворога. Зрозуміло, теж переможної.

Лунає обрядова здравиця на честь «наших», їхньої безберегої воєнної могутності, їхнього вождя — товариша Сталіна...

Цей фільм і нині вражає своєю фаховою каліграфією. Режисерською, операторською, акторською. Морська баталістика чи не бездоганна. На екрані — мужні обличчя «наших» (уже тоді популярний Сергій Столяров, молода дебютантка Антоніна Максимова, «зірка» Олена Єгорова, Микола Макаренко, Володимир Освецімський, Володимир Бортко та інші).

Відзнятий 1939-го цей фільм — і перед війною, і під час війни, і по війні — подивилися, у дусі часу, мільйони і мільйони наших глядачів. І особливо значливо, що його ті мільйони дивилися перед війною.

Фільм «Моряки» режисера В.Брауна, майстра кіномариністики, за обставинами своєї появи і за своїм сюжетом належить до чималої шерехи радянських передвоєнних картин про близький воєнний конфлікт Радянського Союзу з тим чи тим ворогом («Якщо завтра війна», «Ескадрілья № 5» та інші). Конфлікт, який чи не в перші свої години має тенденцію до цілковитої нашої перемоги.

Власне, «Якщо завтра війна» Є.Дзигана, «Ескадрілья № 5» А.Роома і ось «Моряки» В.Брауна — то ніби зразкова трилогія тих кінофантазій, яка фундаментально осідала в тогочасній масовій свідомості, переконуючи її у нашій майбутній — і можливій — перемозі.

Нині просто-таки моторошно згадати (і навіть подумати) про катастрофічні наслідки тих «масових» переглядів таких фільмів. «Фантастичних» фільмів, які фантастично ж поменшували неймовірний тягар і неймовірні жертви майбутньої війни.

Трагічна мемуаристика перших страшних «сезонів» тієї війни залишила безліч свідчень про страшну правду радянської колективної душі — у її зустрічі з автентичною реальністю війни, у порівнянні тієї реальності зі згаданою передвоєнною кіноміфологією.

Серед іншого, один із її «творців» — письменник Микола Шпанов, колись військовий льотчик першої світової і громадянської, а потому — автор прозової «фентезі», що в ній німецький пролетаріат одразу після початку німецько-радянської війни повстає проти гітлерівського режиму, з жахом у вересні 1941-го розповідав співбесідниці Лідії Чуковській про те, що насправді діється на фронті. З його от читачами-глядачами.

Але ж саме та кінематографія і та література, по суті, сприяла де-

мобілізації радянського суспільства — якраз перед війною! Найстрашнішою за своїм обсягом, масштабом, жертвами — у всьому світовому часі.

Це один із ядучих парадоксів радянського тоталітаризму, який (із самого свого початку) тотальну організацію суспільства якось дивовижно поєднав з нібито «мимовільною», але просто-таки аж безпросвітною його дезорганізацією.

«Москва спокійно спить, відтявши голови своїх маршалів»... Це — із передвоєнного щоденника письменника Всеволода Іванова. А перед тим сном і москвичі, і чи не всі інші радянські люди дивилися тих «Моряків». Невдовзі, у режимі абсолютної несподіванки для тих кіноглядачів вибухнула вже не екранна, а справжня страхітливо реальна війна. І от морська. З її драмами Чорноморського, а особливо Балтійського радянських флотів. Драмами, навіть нині фактично замовчуваними.

Військовий історик Дементьєв (батько відомого кінознавця) у розпалі «застою» ризикнув написати «закриту» історію тих драм — і розплатився за ту свою спробу передчасною смертю, зацькований офіційною (такою бадьорою) історіографією.

Наш запорізький земляк, письменник-моряк Михайло Годенко тоді ж написав роман «Мінне поле» — про катастрофу Балтійського флоту-1941, ба навіть надрукував його. Роман потому просто «забули».

На часі зрозуміти: згаданий фільм режисера Брауна — то вкрай промовистий факт не так художньої, як соціальної історії. Історії підрадянського суспільства, просто-таки травмованої незчисленими її катастрофами, цим незмінним супроводом будь-якого тоталітаризму, якому видається, що він нібито організовує суспільство, а насправді він його дезорганізовує.

«Той мурує, той руйнує», — сказав поет. Тоталітаризм же водночас і мурує, і руйнує. Гротеску фільму «Моряки» надзвичайно додає і та обставина, що він, вочевидь задуманий як картина близької німецько-радянської морської війни (чи не на повному сюжетному ході), постає як панорама такої війни, але вже з «господинею морів», уже її флотом, адже глядачі 1940-го і початку 1941-го вже тоді мали забути про вчорашнього німецько-гітлерівського ворога, з яким щойно було укладено вельми відомий в історії пакт про дружбу і ненапад, і побачити не дуже вже й замаскований (екранно) англо-радянський можливий конфлікт. Що ж, адже ще навіть у травні 1941-го «президент» Калінін говорив на одному московському «активі»: «Війна, товариші, обов'язково буде, але противник ще не визначений». Глядач же «Моряків» мав визначити ворога саме як «британського», оскільки саме такою була стратегічна спрямованість радянської пропагандистської машини від вересня 1939-го до того травня 1941-го.

Фільм «Моряки» — одна із шестерень тієї машини, яка дивовижним чином, але «об'єктивно» працювала на відомого доктора Геббельса. Такий тоді був «наш» світ. Такі були «українські» фільми в ньому. І ми мусимо про це пам'ятати. Як, зрештою, мусимо пам'ятати і про подальші фільми нашого видатного режисера-мариніста. Володимир Олександрович Браун по війні створив безумовно гуманістичну кінотрилогію за морською прозою народника Станюковича («В далекому плаванні», «Максимка», «Матрос Чижик»).

А історик кіно Оксана Мусієнко взагалі вважає, що кінематографічна ревізія радянських тоталітарних структур розпочинається з фільму Брауна «Командир корабля» (1959). Останній же фільм режисера — «Мальва» — то взагалі морська «Кармен», екранна апологія морської свободи. Проте то вже зовсім інша тема.